

ΚΑΡΠΟΥΖΑΚΗ ΜΑΡΙΑ, Β1

Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Ο λόγος για την παιδεία στο Βυζάντιο αφορά σε μία χρονική περίοδο 11 αιώνων. Υπάρχει μία μακρά περίοδος μετάβασης από τον αρχαίο στο μεσαιωνικό κόσμο, από τις εθνικές θρησκείες στην επικράτηση του Χριστιανισμού και από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο ελληνόφωνο και ορθόδοξο Βυζάντιο. Καθώς ένας υπήκοος του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης μπορούσε να είχε γεννηθεί και εκπαιδευτεί στην Αθήνα, την Αλεξάνδρεια ή την Αντιόχεια, άλλα τόσα ήταν και τα εκπαιδευτικά συστήματα.

Η παιδεία θα παρακολουθήσει αυτές τις μεταβολές και θα καταλήξει στη διαμόρφωσή της μετά την πτώση της ελληνιστικής ανατολής τον 7^ο αιώνα.

Κατά τους βυζαντινούς χρόνους το **εκπαιδεύω** λεγόταν «ανάγω» και η εκπαίδευση **αναγωγή**, η φοίτηση στο σχολείο «ἀναγινώσκειν» ή «γραμματίζεσθαι». Εκείνος που δεν έλαβε εκπαίδευση ονομαζόταν **ανάγωγος** ή «δυσανάγωγος και ο τελείως αγράμματος **αναλφάβητος**, σε αντίθεση με αυτόν που λεγόταν **Γραμματικός** ή «πολλά γράμματα ειδώς». Η αγωγή θεωρούταν ότι ήταν «τέχνη τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν».

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ως πηγές της εκπαίδευσης στο Βυζάντιο έχουμε τα αγιολογικά κείμενα που αναφέρονται στην παιδική ηλικία των οσίων και των αγίων. Εκτός από τους Βίους Αγίων, σημαντικές πηγές για τη Βυζαντινή Εκπαίδευση αποτελούν οι πάπυροι, τα όστρακα και οι πινακίδες από ξύλο ή κερί που παρέχουν πληροφορίες από πρώτο χέρι για διάφορες όψεις της καθημερινής ζωής, περιλαμβανομένης της εκπαίδευσης των παιδιών.

Μία άλλη σημαντική πηγή για την εκπαίδευση στο Βυζάντιο είναι και οι πρώιμοι Εκκλησιαστικοί Πατέρες που προσπάθησαν να «ιδρύσουν» το χριστιανικό δόγμα συντάσσοντας κανονισμούς για την «κατάλληλη» εκπαίδευση των νεαρών Χριστιανών. Πληροφορίες επίσης μπορούμε να αντλήσουμε από τα ελληνολατινικά και λατινοελληνικά γλωσσάρια του σοφιστή και ρητοροδιδάσκου στην Ακαδημία

Αθηνών Ιουλίου Πολυδεύκου (2^{ος} μ.Χ. αιώνας), τα οποία περιλάμβαναν ομιλίες σχετικά με τα σχολεία και το εκπαιδευτικό σύστημα. Φυσικά δεν πρέπει να αγνοήσουμε και τα όσα έγραψαν διάφοροι λόγιοι, κληρικοί και λαϊκοί, όπως ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Ευστάθιος Κατάφλωρος (1178-1195/6) ή ο φιλόσοφος Μιχαήλ Ψελλός (1018-1096) που είχαν χρηματίσει διδάσκαλοι.

Τέλος οι βιογραφίες ή αυτοβιογραφίες ατόμων που διετέλεσαν διδάσκαλοι καθώς και οι επιτάφιοι λόγοι που αναφέρονται σε λογίους άνδρες, οι οποίοι είχαν διαπρέψει στην παιδεία, συμπληρώνουν την εικόνα για το εκπαιδευτικό σύστημα κατά τους μέσους αιώνες.

ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Πρέπει να αναφέρουμε εξαρχής ότι η βυζαντινή εκπαίδευση αποσκοπούσε στην κατάρτιση ικανών στελεχών που θα στελέχωναν τη δημόσια διοίκηση ή την ανώτατη εκκλησιαστική ιεραρχία.

Η βυζαντινή εκπαίδευση διαιρούταν σε τρία είδη: α) την κοσμική, β) την εκκλησιαστική και γ) τη μοναστική εκπαίδευση.

Από τα τρία αυτά είδη, η κοσμική και εκκλησιαστική εκπαίδευση ήταν οργανωμένες, ενώ η μοναστική εκπαίδευση παρέχόταν μέσα στα μοναστήρια και απευθυνόταν κυρίως σε όσους ήθελαν να ακολουθήσουν το μοναστικό βίο.

ΚΟΣΜΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

α) Στοιχειώδης παιδεία

Η στοιχειώδης εκπαίδευση άρχιζε νωρίτερα από το τέλος της «πρώτης ηλικίας», η οποία συμπίπτει με την ηλικία των 4 ή 7 ετών.

Ωστόσο, τα παιδιά είχαν τη δυνατότητα αλλά και την ευκαιρία να αρχίσουν άτυπη εκπαίδευση -που περιλάμβανε κυρίως τη διδασκαλία των Θείων Γραφών- στο σπίτι μαζί με τους γονείς τους. Για ένα μεγάλο μέρος από αυτούς, η εκπαίδευση άρχιζε και τελείωνε εκεί.

Για όσους συνέχιζαν μια τυπική στοιχειώδη εκπαίδευση, η ηλικία ποίκιλε ανάμεσα στα 5 και 8 ετών. Η διάρκεια της στοιχειώδους εκπαίδευσης δεν καθοριζόταν από κάποιο νόμο, από τη στιγμή που δεν υπήρχαν καθόλου νόμοι για τη λειτουργία των «παιδικών» σχολείων. Το α' επίπεδο της μάθησης διαρκούσε περίπου μέχρι την ηλικία των δώδεκα ετών.

Ενιαίο σχολικό πρόγραμμα για τα κατώτερα σχολεία δεν υπήρχε, ούτε κεντρική αρχή που να εποπτεύει και να κατευθύνει τον τρόπο λειτουργίας τους. Την εποπτεία ασκούσαν οι τοπικές εκκλησιαστικές αρχές και οι διδάσκαλοι στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ιερείς, μοναχοί ή άλλα πρόσωπα της εκκλησίας.

Θα λέγαμε ότι η «στοιχειώδης παιδεία» προετοιμάζε τους μαθητές για να ζήσουν καλύτερα στην κοινωνία έχοντας αποκτήσει τις στοιχειώδεις γνώσεις για τη ζωή τους.

Τα θρησκευτικά αποτελούσαν το κέντρο της στοιχειώδους εκπαίδευσης και διδάσκονταν από τα ιερά κείμενα που χρησίμευαν για ανάγνωση και γραφή.

Ως πρώτα βιβλία χρησίμευαν το **Ψαλτήρι** και η **Βίβλος** («Παροιμιαί Σολομώντος», «Εκκλησιαστής», «Άσμα Άσμάτων», αποσπάσματα από κείμενα προφητών κ.λ.π.). Η σειρά των ιερών γραμμάτων ολοκληρωνόταν με επιλογές από κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, όπως του Μ. Βασιλείου, Ιωάννου του Χρυσοστόμου κ.λ.π.

Για την εκτέλεση των αριθμητικών πράξεων οι μαθητές χρησιμοποιούσαν τα δάκτυλα των χεριών τους (εψήφιζον δακτύλοις) ή ψήφους (ψηφίδας), απ' όπου και το «άβάκιον».

Για τη μυθολογία χρησιμοποιούσαν τους μύθους του Αισώπου και άλλα κατάλληλα μεταγλωττισμένα θέματα από την ελληνική μυθολογία.

Η διδακτέα ύλη της Ιστορίας περιλάμβανε των Τρωικό Πόλεμο, τους Μηδικούς Πολέμους, καθώς τη ζωή και το έργο σπουδαίων ιστορικών προσωπικοτήτων.

Τέλος οι μαθητές διδάσκονταν την ψαλτική τέχνη διαβάζοντας το Ψαλτήρι και ψάλλοντας ύμνους και ψαλμούς με τη βοήθεια μουσικού οργάνου.

β) Εγκύκλιος Παιδεία

Μετά τη στοιχειώδη παιδεία άρχιζε η εγκύκλιος παιδεία, όπου τα παιδιά πήγαιναν στη «σχολή του γραμματικού» για να συνεχίσουν τις σπουδές τους και να συνεχίσουν αν το επιθυμούσαν στην ανώτατη εκπαίδευση.

Στη σχολή γραμματικού διδάσκονταν κυρίως αρχαία ελληνικά κείμενα ρητορικής, ιστορίας και φιλοσοφίας.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ

Εκτός από τη σχολή του γραμματικού, λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη την εποχή των Μακεδόνων μία ειδική σχολή για «ταβουλλαρίους» και «συνηγόρους», την οποία θα μπορούσαμε να εντάξουμε σύμφωνα με τη γνώμη του γράφοντος σε σχολή μεταδευτεροβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης. (Στους ταβουλλάρους ή συμβολαιογράφους είχε ανατεθεί από το κράτος από τον 6^ο αιώνα και μετά η σύνταξη των συμβολαίων και γενικά των δικαιοπρακτικών εγγράφων των πολιτών).

Από τον 8^ο αιώνα και μετά λειτουργούσε στην Κωνσταντινούπολη ειδική σχολή «Νοταρίων» (γραμματέων- γραφέων) και «Άσηκρητῶν» (γραμματέων-ταχυγράφων).

ΑΝΩΤΑΤΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Πολύ πριν ιδρυθεί το πρώτο Πανεπιστήμιο στην Κωνσταντινούπολη, πολλές άλλες πόλεις της βυζαντινής αυτοκρατορίας ήταν φημισμένες για τις ανώτερες και ανώτατες σχολές τους, όπως:

- α) Στην Αθήνα η Ακαδημία
- β) Στην Αλεξάνδρεια, σχολές αστρονομίας, γεωμετρίας και ιατρικής
- γ) Στην Αντιόχεια σχολές φιλοσοφίας και ρητορικής
- δ) Στη Βηρυτό Νομική Σχολή
- ε) Στην Πέργαμο σχολή Νεοπλατωνικής φιλοσοφίας
- στ) Και από τον 4^ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη Σχολή Δημόσιας Διοίκησης.

Από τις αρχές του 6^{ου} αιώνα και μετά ο αριθμός των πανεπιστημιακών σχολών της ανατολικής αυτοκρατορίας άρχισε να μειώνεται, εξαιτίας της πολιτικής του Ιουστινιανού Α΄ (527-565 μ.Χ.) κατά των εθνικών αιρετικών και η ισχυροποίηση και επέκταση των Αράβων.

Η εκπαίδευση των αγοριών

Η μόρφωση δεν ήταν ούτε δωρεάν, ούτε υποχρεωτική. Όσοι γονείς είχαν χρήματα, πλήρωναν δασκάλους και μορφωμένους ιερείς, για να τους κάνουν φροντιστήριο. Υπήρχαν μόνο ιδιωτικά και εκκλησιαστικά σχολεία. Οι γονείς πλήρωναν τα διδάκτρα σε είδος ή χρήματα, ανάλογα με το επάγγελμά τους.

Στα εκκλησιαστικά σχολεία εκτός από τα παιδιά της πόλης, συχνά φοιτούσαν δωρεάν ορφανά παιδιά ή μαθητές από άλλες περιοχές της αυτοκρατορίας, που διακρίνονταν για τη φιλομάθεια τους.

Τα αγόρια που δεν πήγαιναν στο σχολείο μάθαιναν από μικρή ηλικία τέχνες κοντά σε ειδικούς τεχνίτες. Εκεί εργάζονταν, ως άμισθοι μαθητές, συνήθως για 2 χρόνια. Ύστερα εργάζονταν με αμοιβή ή αναζητούσαν αλλού εργασία. Κάθε τεχνίτης μπορούσε να έχει μόνο 2 μαθητές. Ο σεβασμός των νέων αυτών προς το «αφεντικό» τους ήταν μεγάλος και συχνά κρατούσε για όλη τους τη ζωή.

Η εκπαίδευση των κοριτσιών

Οι δυνατότητες για τη μόρφωση εν γένει των γυναικών στο Βυζάντιο ήταν πολύ περιορισμένες. Τα κορίτσια δεν τα έστελναν στο σχολείο.

Μερικοί ιστορικοί, ερευνώντας τις πηγές, διαπίστωσαν ότι ήδη απ' τον 4ο αιώνα υπήρχαν δάσκαλοι κοριτσιών κι ήταν δυνατόν στις μεσαιές κοινωνικές τάξεις να τα στέλνουν μαζί με τα αγόρια στο σχολείο του Γραμματιστή (στοιχειώδης εκπαίδευση), για να μάθουν να γράφουν και να διαβάζουν.

Έχουμε ακόμη μαρτυρίες ότι, όπως τα αγόρια πήγαιναν σε ανδρικά μοναστήρια, για να διδαχθούν, όμοια και τα κορίτσια πήγαιναν σε γυναικεία.

Είναι βέβαιο ακόμα ότι τα κορίτσια που ανήκαν σε πλουσιότερες τάξεις, έπαιρναν την ίδια περίπου μόρφωση με τα αδέρφια τους, καθώς η διδασκαλία γινόταν στο σπίτι από ιδιωτικούς δασκάλους. Οπωσδήποτε, όμως, οι γυναίκες δεν μπορούσαν να πάνε στην ανώτατη εκπαίδευση.

Παρ' όλες όμως αυτές τις δυσκολίες συναντούμε πολλές φωτισμένες γυναίκες με ευρύτατη πνευματική καλλιέργεια, όπως η Υπατία στην Αλεξάνδρεια, φαινόμενο μοναδικό γυναίκας με πανεπιστημιακή μόρφωση, η Πουλχερία, αδερφή του Θεοδοσίου του Β' κι η σύζυγός του Αθηναΐδα - Ευδοκία κόρη του Αθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου, η οποία συνετέλεσε στη σύνταξη του «Θεοδοσιανού κώδικα», η ποιήτρια Κασσιανή σπουδαία υμνωδός της ορθόδοξης Εκκλησίας, η μεγάλη ιστορικός Άννα Κομνηνή, συγγραφέας του ιστορικού έργου «Αλεξιάς» όπου εξιστορεί τα συμβάντα κατά τη διάρκεια της βασιλείας του πατέρα της Αλεξίου Α' του Κομνηνού. Ήταν επίσης ερασιτέχνης γιατρός και γνώριζε τόσα πολλά για την ιατρική, όσα κι ένας επαγγελματίας γιατρός.

Διάσημες για τη μόρφωσή τους ήταν οι κόρες του Κωνσταντίνου του Ζ' του Πορφυρογέννητου, και η Ειρήνη, κόρη του μεγάλου Λογοθέτη Μετοχίτη.

Πρέπει ακόμα ν' αναφέρουμε την ανεψιά του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' του Παλαιολόγου Θεοδώρα Ραούλαινα Παλαιολογίνα που κατείχε πολλούς κώδικες με έργα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, ορισμένους από τους οποίους είχε αντιγράψει η ίδια.

Πολλές γυναίκες στο Βυζάντιο είχαν γνώσεις Ιατρικής κι εργάζονταν κυρίως στα γυναικεία τμήματα των νοσοκομείων, όπου είχαν ίση θέση δίπλα στους άνδρες συναδέλφους τους.

Το Βυζαντινό σχολείο.

Ως αίθουσες διδασκαλίας χρησιμοποιούνταν διάφορα δωμάτια μέσα στους περιβόλους των ναών, οι νάρθηκες των εκκλησιών, ή τα κελιά ορισμένων μοναστηριών, των οποίων τα Τυπικά επέτρεπαν τη λειτουργία σχολείων στοιχειώδους παιδείας. Οι αίθουσες διδασκαλίας ήταν στενές και είχαν μικρά παράθυρα. Οι μαθητές κάθονταν σε ξύλινους πάγκους, σε χαμηλά σκαμνιά σταυροπόδι στο πάτωμα και συχνά όρθιοι.

Ο γραμματιστής στήριζε τα βιβλία του σε ένα αναλόγιο. Τα παιδιά έβαζαν τα σύνεργα τους σε ένα μικρό υφασμάτινο σάκο, το μάρσιπο. Έγραφαν πάνω σε πλάκα με κοντύλι και έσβηναν με ένα μικρό σφουγγάρι. Εκτός από τις πέτρινες πλάκες υπήρχαν κι άλλες αλειμμένες με κερί. Σ' αυτές έγραφαν με μυτερό καλάμι. Στις μεγαλύτερες τάξεις έγραφαν με μελάνι πάνω σε πάπυρους, σε περγαμηνές και σε χαρτί, από το 10^ο αιώνα και μετά.

Ο ρόλος του παιχνιδιού στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών

Στα χρόνια του Βυζαντίου και μέχρι το 9ο μ.Χ. αιώνα δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες για τη θέση του παιχνιδιού και της άσκησης μέσα στη τότε κοινωνία. Στο Βυζάντιο από συνήθεια, και για λόγους ψυχαγωγικούς και παραδοσιακούς ασκούσαν και έπαιζαν παιδικά και πνευματικά παιχνίδια. Μελέτες που έγιναν για τη θέση του παιχνιδιού στη ζωή των Βυζαντινών δείχνει ότι, μετά τον 11ο μ.Χ. αιώνα, το χρησιμοποιούσαν για δημιουργία ανθρώπινων χαρακτήρων.

Στην εκπαίδευση η Φυσική Αγωγή δεν υπήρχε, γεγονός που οφείλονταν στο ότι η εκπαίδευση ήταν καθαρά εκκλησιαστική, και πολλοί νέοι πήγαιναν στα μοναστήρια.

Από τα άλλα όμως παιδιά το παιχνίδι δεν έλειπε. Τα αγόρια συνήθως έπαιζαν στις αυλές και στις αλάνες της γειτονιάς παιχνίδια όπως η 16άρα, κρυφτό, κυνηγητό, τσιλίκι, γουρούνα, τυφλόμυγα, αλώνι, μήλα και άλλα, και τα κορίτσια με τις κούκλες στο σπίτι.

Τα παιχνίδια που τα διασκεδάζαν ήταν το σείστρο και ο καλαθίσκος που ήταν γεμάτος με αθύρματα, πήλινα οχήματα και αρματηλάτες, τη δερμάτινη συχνά πολύχρωμη σφαίρα, τους αστραγάλους, τον τροχό ή κρίκο και τα πεντόβολα της λαϊκής μας παράδοσης.

Τα κορίτσια έπαιζαν με τις πλαγγόνες και τα νινιά. Αγαπημένο τους επίσης παιχνίδια ήταν η μίμηση σημαντικών γεγονότων όπως ο γάμος και η βάπτιση. Ακόμη, συνήθιζα να χτίζουν σπίτια από χώμα, όπως αναφέρει ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης.

Από που βγήκε η φράση:

«Φτου κι απ' την αρχή»

Επί Βυζαντίου όταν τα παιδιά τελείωναν την καλλιγραφία τους, έδιναν στο δάσκαλο την πλάκα όπου έγραφαν για να τη διορθώσει.

Όταν ο δάσκαλος έβρισκε λάθη ζητούσε από τα παιδιά να την ξαναγράψουν σωστά. Επειδή όμως συνήθως δεν είχαν σφουγγάρι έσβηναν την πλάκα με τα δάχτυλα, αφού προηγουμένως τα έφτυναν.

Έτσι επικράτησε η φράση «φτου κι απ' την αρχή».